

MİLLÎ MÜCADELE SÜRECİNDE TÜRK - İNGİLİZ REKABETİ: KÜRT SORUNU

Suat ZEYREK*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son döneminde iki önemli sorun ortaya çıkmıştı: Ermeni ve Kürt Sorunu. Bu sorunlar başlangıçta birbirlerinden bağımsız sorunlar iken zaman içinde birbirini destekleyen ve birbirini etkileyen iki önemli sorun haline gelmişti. Emperyal güçler, Ermeniler, Kürtler, Araplar ve Yahudileri kısa sürede Şark politikalarının uygulama araçları haline getirmek istediler. Ermeni, Arap ve Yahudilerin önemli bir kısmını kullanmakta zorlanmayan İngiltere, Millî Mücadele boyunca Kürtleri de kullanmak ve Türklerden ayırmak istemiş, fakat başarılı olamamıştı. Bu makalede Millî Mücadele boyunca Türk-İngiliz rekabeti incelenmiş olup, Kürtlerin, millî hareketi etkisizleştirmek için kullanılmalarına nasıl alet olmadıkları anlatılmıştır. Kıyasıya devam eden rekabette Kürtlerin ekserisi her türlü İngiliz politikalarına alet olmamışlardı. İngilizler, emperyal çıkarları doğrultusunda, Arapların bağımsızlık isteyenlerini, Ermeni milliyetçilerini ve Siyonizmi kullandıkları halde Kürtleri isyan ettirmeyi başaramamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Kürt Sorunu, Şark Politikası, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, İngilizler, Kürt cemiyetleri, Sevr Antlaşması, Lozan Antlaşması, Musul Sorunu, Lord Curzon, Binbaşı Noel, Şerif Paşa, TBMM, Şeyh Said isyanı.

TURCO-BRITISH RIVALRY DURING THE NATIONAL STRUGGLE: KURDISH QUESTION

ABSTRACT

During the last period of the Ottoman Empire, two major problems appeared: Armenian and Kurdish problems. While these issues were initially independent from each other, they eventually became two important problems mutually supporting and affecting one another over time. Imperial forces, Armenians, Kurds, Arabs and Jews have asked to become Oriental policies as soon as possible application tools. The United Kingdom, used easily Armenians, Arab and Jews for its political aims, also wanted to separate the Kurds from Turks but could not be successful. This article is reviewed along the Turkish-British Struggle during the National Struggle over the Kurds and described how the Kurds did not

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, szeyrek92@hotmail.com

become a tool for neutralize the national movement. Most of the Kurds did not support the British policies, the United Kingdom used the supporters of the Arap Independence, Armenian nationalist and Zionism throughout its imperial interests and policies but it failed to start a rebellion among the Kurds.

Key words: The Armenian Issue, the Kurdish problem, the Eastern Policy, the National Struggle, Mustafa Kemal Paşa, the British, the Kurdish societies, the Treaty of Sevres, Treaty of Lausanne, Mosul Question, Lord Curzon, Major Noel, Sherif Paşa, Parliament, the Sheikh Said rebellion.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde meşruti bir idare kurulmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve gayr-i müslim unsurlar yanında Arap, Arnavut ve Kürtler gibi Müslüman unsurlar da aktif destek olmuşlardı. Gizli bir cemiyet olarak kurulan İttihad-ı Osmanî'nin kurucuları arasında iki önemli Kürt aydını; Abdullah Cevdet ve İshak Sukûfî de yer almıştı. Meşruti idarenin kurulmasıyla birlikte çeşitli toplumların temsilcileri bir araya gelerek halklarının gerçek ve meşru bir temsilcisi olmuşlar, aynı zamanda toplumsal kaynaşmanın zeminini oluşturmuşlardı. Her ne kadar meşrutiyet sonrası Osmanlı birliğini yeniden oluşturmak Balkan milliyetçiliğinin sert tepkisiyle sağlanamasa da Kürtlerin birliği bozucu davranışları olmamış, bir kısım Arap ve Arnavutların hatalarını tekrarlamayarak, İngiliz politikasının hayata geçmesine izin vermemişlerdi. II. Abdülhamit, devleti eski gücüne kavuşturmak amacıyla temel bir ihtiyaç olarak İslam birliği ekseninde merkezi hükümette Müslüman unsurların ağırlığını artırdığı gibi Kürt ve Arap çocukların da eğitimi için Aşiret mekteplerini kurmuştu. Ayrıca bir jandarma kuvveti yapısında Ermeni çetelerine ve Rus nüfuzuna karşı Kürtlerden oluşturulmuş adını padişahın adından alan Hamidiye Alayları kurulmuştu. II. Meşrutiyet döneminde; II. Abdülhamid'in hal'inden sonra Kürt gönüllü birliklerini yeniden organize edilmiş ve bunlara "aşiret alayları" veya "aşiret süvari alayları" adı verilmiştir. Düzenli orduya gevşek bağları olan bu birliklerin Balkan Savaşlarında ve sonraki dönemde Kafkasya cephesinde Ruslara karşı önemli hizmetleri olmuştu.¹

Meşrutiyet sürecinde merkezi İstanbul'da olmak üzere "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" ilk kurulan Kürt derneklerinden olmuştur. Kurucusu Seyyit Abdülkadir Efendi olup cemiyet nizamnamesine göre ömür boyu başkan olarak kabul edilmiştir. Vefatı halinde bu göreve vekâleten ikinci başkan Müşir Ahmet Paşa getirilecektir. Cemiyetin kurucuları arasında Babanzade Ahmet Naim Bey gibi İslamcı isimler olması bu cemiyetin kavmiyetçilik yapması ihtimalini zayıflatmaktadır. Aynı dönemde Babanzade Ahmet Naim, Mehmet Akif'le beraber Sebilürreşad dergisinde kavmiyetçiliği tel'in eden yazılar kaleme almaktaydı. Türkçülüğü bile eleştiren bu yazarların Kürtçülüğü desteklemeleri mümkün değildir.² Bu cemiyet siyasi eylemlerden uzak, dış bağlantıları

¹ Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Timaş, İstanbul, 2011, s. 348.

² Selahattin Hilav, "Düşünce Tarihi", *Türkiye Tarihi*, (Yay., yön. Sina Akşin), C. 4, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s. 358. Babanzade, "Kavmiyetçilik, şeran kötülenmiş ve reddedilmiştir. İslam'ın kıvamı ve devamlılığına bir darbedir. Bütün İslam diyarı küfür diyarına düşmüşken buradaki bir avuç Müslümanın ben Türküm, ben Arabım, ben Kürdüm, ben Çerkezim gibi iddialarla birbirine karşı sevgi ve dostluk bağlarını zerre kadar gevşetmeleri cinnettir. Arnavut kardeşlerimizin başına gelenler müthiş bir ibrettir. İslam'ın son sığınağı olan bu diyar, Allah korusun Arnavutluk gibi

olmayan, Musul'a kadar geniş bir örgütlenme ağına sahip ve Bedirhanilere karşı rakip olarak kurulan bir cemiyetti. Buna rağmen cemiyet içinde bazı meşrutiyet karşıtı kişiler olduğundan dolayı hükümet, bu cemiyeti halkın ittifak ve ittihadını ihlal etmemek konusunda uyarma kararı almıştı.³ Bundan dolayı kısa süre sonra Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti arasında birleşme gerçekleşmiştir.⁴ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Balkan ve Ermeni cemiyetlerinden çok farklı olarak temsil ettikleri halkın sorumlulukları içinde hareket etmişlerdir. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti bu sorumlulukla çok önemli bir girişimde bulunarak Sadrazam Kamil Paşa'ya muhtıra verdi. Bu muhtıra ile Anadolu ahvalinin tahkik ve ıslahı için acele önlemler alınması isteniyordu. Kamil Paşa hükümeti bu girişimi ciddiyetle ele almış ve Ayan Meclisi üyesi Galip Bey başkanlığında bir heyetin kurulması için talimat vermişti. Meşrutiyet sonrası Kürtçülük hareketleri ve bu derneklerin amacı, aynı zamanda derneğin kurucularından olan Mehmet Sekban tarafından şöyle değerlendirilmiştir: “*Bir Kürt devletinin kurulması düşünülmemiştir, Doğu Anadolu’da ıslahat yapmak amaçlanmıştır. Çünkü Osmanlı’dan ayrı bir Kürt devletinin yaşayamayacağına, batılı devletler tarafından derhal yutulacağına inanıyorduk*”.⁵

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı topraklar askeri hareketlere sahne olmuştu. Bu topraklar Rus ordularının düzenli saldırılarına uğramıştı. Bolşevik devrimine kadar Rusların Kürtleri kullanma amaçları devam etmişti. Yeni Sovyet idaresinin kurulmasıyla birlikte, uluslara kendi kaderlerini tayin hakkının verilmesi planı, Kürtlerin kullanılmasıyla ilgili olarak yeni bir süreç başlatmıştı. Bolşevik Devriminden sonra, bu tarihe kadar çok önemli başarılar elde edemeyen İngiltere'nin bu stratejik bölgede güçlenmek için Kürt politikası belirginleşmeye başlamıştı. Rus ordularının gidişiyle birlikte İngilizler, İran'da güçlenmek ve bu hâkimiyeti sağlamak için yerel Kürtlerden yardım almayı hedeflediler.⁶ İngilizler, Kürtlerin aktif

küfür yurduna dönüşecektir” demiştir. Mehmet Akif de, kavmiyetçiliğin, batılıların halk arasına soktukları bir tefrika olduğunu, milleti birbiriyle boğuşturup halkı yorgun düşürdükleri, sömürgeciliğin bir keşif kolu olduğunu söylemektedir. Bkz. İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, I*, Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 373, 488-489.

³ BOA. DH. MKT, Dosya no:2718, Gömlek no:36. (24 Ocak 1909)

⁴ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 404-405.

⁵ Mehmet Ş. Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara, 1979, s. 28-30. Şükrü Hanioglu, sadakat ifadelerine rağmen derneklerin amacının etnik kültürlerin geliştirilmesi olduğunu, bunun eninde sonunda bölücülüğe dayanacağı ve uzun vadede imparatorluktan ayrılmak şeklinde olacağı görüşündedir. Bkz. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1982, s. 318.

⁶ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, (Çev. Mehmet Demir), Özge, Ankara, 1989, s. 22-23.

desteğini sağlamakta başarılı olamadılarsa da İran Kürtleriyle olan ilişkilerinde, İngiliz ordusunun bir özgürlük misyonu olduğu düşüncesini ileri sürmeye başlamışlardı. İngilizler benzer düşüncelerin propagandasıyla Kürt göçmenlerini, özellikle Bedirhanları, kendilerine çekmeye başlamışlardı. İngilizler, savaş sırasında bazı Kürt aşiretlerine, Kürtleri Türk boyunduruğundan kurtarmak için Ermeni-Kürt işbirliği yapılması gerektiğine inandırmaya çalışıyorlardı.⁷ Lord Curzon'un "*Hindistan sınırı Fırat'ta olmalıdır*" tezi gereği, İngilizler Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kontrolü sağlamaya büyük önem vermişlerdi.

1. Kürtlere Yönelik İngiliz Siyasetinin Başlaması

İngilizlerle Kürtler arasındaki ilişkiler 1917'de kurulmuştu. General Niessel, "Kürdistan Kürtlerindir" sloganı ile Kürtlere yaklaşmaya başlamıştı. Niessel Osmanlı ordusunun denetimi kaybettiği Van'da bir komisyon kurup çalışmalara başlamıştı.⁸ Diğer devletler de Kürtleri kendi emellerine alet etmek için boş durmuyorlardı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla birlikte İngiliz emperyalizmi önündeki engeller ortadan kalkmıştı. Mezopotamya bölgesine hâkim olan İngilizler burada ister istemez bir Kürt sorunu ile karşı karşıya kalmışlardı. İngilizler, Mondros'tan sonra Kürt aşiretlerini Osmanlı birliği aleyhine kışkırtıyorlardı. I. Dünya Savaşı'nda bütün oyunlar Arapların üzerinde oynanırken, Mütareke döneminde ise Kürtler üzerinden oyunlar sahneleniyordu. İngilizler, Musul, Kerkük, Tuz ve Kifri'yi işgal etmişlerdi. İngilizler, Osmanlı ülkesindeki değişik unsurları, hem birbirlerinden ayırmak, hem de Türkler aleyhine birleştirmek için değişik vaatlerle kandırdılar. Buna rağmen Osmanlı ordusu savaşçı Kürt kabileleri ile birlikte İngiliz işgaline karşı mücadele vermeye devam ediyordu.⁹ İngilizler çok yönlü bir politikayla Kürt liderlerini elde etmek için uğraşmışlar ve tecrübeli subaylarını bu bölgeye göndermişlerdi. Bunun etkileri çok geçmeden ortaya çıkmaya başlamış ve Süleymaniyeli Kürt liderler, Şeyh Mahmut'un başkanlığında İngiltere ile dostluğu esas alan geçici bir hükümet kurmaya karar vermişlerdi. Bu geçici hükümet İngiliz ordularının Mezopotamya'daki operasyonlarını kolaylaştırmış ve bunun sonucunda Osmanlı ordusunun Süleymaniye'yi boşaltmasına neden olmuştu.¹⁰ Kürt bölgeleri İngilizler için

⁷ M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 24. İngilizler, Musul merkez olmak üzere, İngiltere'nin himayesinde bir Kürdistan'ın kurulması ve bunun özerkliği için Cenevre'de görüşmeler başlatmışlardı. Lazarev, İngilizlerin samimi olmadığını, ikiyüzlü davrandıklarını, amaçlarının Türk ordusunun İran'dan ve Kafkasya'dan çıkarılması için Kürtlerden yararlanmak olduğunu söylemektedir.

⁸ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel, Ankara, 2004, s. 31.

⁹ M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰ M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 26.

stratejik açıdan çok önemliydi. İngilizler bugünkü Irak coğrafyasında Araplarla Türkler arasında Rusya'ya karşı geniş bir set oluşturmak istiyorlardı. Aynı zamanda Kürtlerin Türklere ve Araplara karşı siyasi bir güç olma ihtimalleri vardı. Bir de Musul petroleri olaya başka bir değer katıyordu.

Mütareke döneminin siyasi ortamında ortaya çıkan çok sayıda dernek oldu. Bu dernekler, müspet veya menfi, iktidar boşluğunu doldurmaya çalıştılar. Bu derneklerin bir kısmı sorumluluk bilinciyle millî duygularla hareket ederken, bir kısmı da İngilizlerin destek ve himayelerinde ayrılıkçı amaçlar için kurulmuşlardı. Mondros Mütarekesi'nde Kürtlere doğrudan değinen belirgin bir askeri müdahale taraftarı işaretler vardır. Nitekim Kürtlerin yaşadığı doğu bölgelerine İngiliz ordularının ilerlemesine bir davet olarak, Mondros'un 24. Maddesinde "*Vilayet-i sittede bir huzursuzluk olduğu takdirde müttetikler bu vilayetin bir bölümünü alma hakkını saklı tutarlar*" denilmektedir.¹¹ İngilizler 1918'den itibaren bağımsız bir Kürdistan oluşturmak için çaba gösterdiler. Bu çabadan bir medet uman Mahmut Berzenci, "*Kürt halkı doğrudan İngiltere'nin bayrağı altında İngiliz temsilcilerinin iktidarını istemektedir*" demiş, daha da ileri giderek hiçbir şartta Kürdistan'da bir Türk iktidarının kurulmasına İngilizlerden izin vermemelerini istemiştir.¹² İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, işgallerin başlamasından hemen sonra İngiliz siyasetini şöyle tespit etmişti. "*İngiliz işgalinde bulunan toprakların bir daha Osmanlı yönetimine geri dönmemesi İngiliz siyasetinin değişmez bir parçasıdır*".¹³ İngiltere'nin amacı Irak'taki yönetimi ile başkaları arasında tampon bir devlet ya da özerk bir bölge oluşturmaktı.¹⁴ Bu hedefe ulaşmak İngilizler için kolay olmayacaktı. İngilizlerin desteği ile mütareke ortamında çok sayıda Kürt cemiyeti ortaya çıktı. Kürtlerin yaşadığı yerlerin sınırları ile Ermenilerin istediği topraklar çakışıyordu. Ermenilerin istediği topraklar Kürtlerin yaşadığı yerleri de içine alıyordu. İngilizler, Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kuzey ve güneyi için ayrı ayrı politikalar izlemekte, daha önemlisi Kürtlere dönük olarak ikili bir politika takip etmekteydi.¹⁵

İstanbul'da kurulan Kürt cemiyetlerinin çoğunluğu 1918 ve 1919 yıllarında kurulmuştu. Kürt cemiyetleri içinde en dikkat çeken Kürdistan Teali Cemiyeti oldu. Bazıları için Osmanlı mirasından bir pay kapma furyası içinde Kürt ayrımcılığı oldukça cazipti. Fakat bu durum bir himaye çerçevesinde

¹¹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 4.

¹² M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹³ Erol Kurubaş, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 111.

¹⁵ Erol Kurubaş, *a.g.e.*, s. 32.

gerçekleşebilirdi. Osmanlı Hükümeti bu cemiyeti, beş on tecrübesiz gençten oluşan, müstakil Kürdistan emeli etrafında toplanmış olarak tarif etmişti.¹⁶ İngiltere ortaya çıkan bu fırsatı kullanmak için hazır durumda bekliyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti, Diyarbakırlı Süleyman Nazif ve Ziya Gökalp gibi aydınlar ile bir yakınlaşma içine girmezken başka bir Diyarbakırlı olan Abdullah Cevdet'le yakın bir ilişki kurmuştu.¹⁷ Çünkü Abdullah Cevdet, meşrutiyet sonrası bir Ermenistan tasavvuruna şiddetle karşı çıkıp Osmanlı birliğini savunduğu halde, mütareke döneminde Kürt bağımsızlık düşüncesinin tartışıldığı günlerde bu düşüncenin şiddetli savunucularından biri olmuştu.¹⁸ Abdullah Cevdet'in "İkdam" gazetesindeki bazı yazıları kendisinin dünya görüşü hakkında önemli ipuçları veriyordu.¹⁹ Bu Cemiyetin ayrılıkçı sayılmasını, kuruluş nizamnamesinden çok eylemsel yönüne bağlamak mümkündür. Çünkü hükümet, cemiyetin kurulmasını benimsemişti. Hatta İtilaf Devletlerinin Büyük Ermenistan projesi karşısında Tevfik Paşa hükümeti, Kürtlerin de bu yönde çalışmalarını istemiş ve teşvik etmişti.²⁰

Kürt Teali Cemiyeti'nin İngilizlerin dümen suyuna gittiği kesindi. Nitekim bu durum cemiyetin yayınladığı bir beyannamede görülmektedir. Cemiyet, 15 bin üyesiyle Paris Konferansı'nın kararlarını güven ve sükûnetle bekliyordu. Anadolu'daki hareketin reddedildiğini, Malatya olayının Kürt ulusal duygu ve şerefine hakaret olduğunu, Binbaşı Noel'in İngiliz hükümetince bilimsel araştırma yapmak için gönderildiğini ve Kürtlerin İngiltere'den başka bir ülkenin himayesini istemediklerini belirtir.²¹ Kürt Teali Cemiyeti daha da ileri giderek Babîâli'ye sadakatlerini bildiren aşiret reislerine, Kürt davasına zarar verdikleri yolunda mektuplar yazar. İngilizlerin gerçek niyetlerini anlayan

¹⁶ BOA. DH. ŞFR, Dosya no:628, Gömlek no:34, Lef:1.

¹⁷ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, II, İstanbul 1986, s. 190. İngiliz istihbarat raporlarına göre Süleyman Nazif'in Türklerin koruyuculuğu altında Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalıştığı ifade ediliyordu. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara, 1995, s. 11. Bu eser bundan sonra, "KSGİSTE" olarak kısaltılacaktır.

¹⁸ Şükrü Hanioglu, *Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 319. Ahmet Mesut ise Abdullah Cevdet ve Seyyit Abdülkadir liderliğindeki Kürt ulusal hareketinin aşiretlerin İngiliz boyunduruğunu reddettiğini ve Türk hükümrânlığı altında bağımsızlıklarını ilan etmeye çağıran mektuplar gönderdiklerini yazmaktadır. Bkz. A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1919-58*, Doz, İstanbul, 1992, s. 30-31.

¹⁹ Abdullah Cevdet, Mütareke döneminde İngiltere yanlısı bir tutum izlemiş ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kuruluşunda aktif rol oynamıştı. Bir yandan Anglo - Sakson eğitiminin yararlarını savunurken bir yandan da Bahaîliğin bir dünya dini olarak kabul edilmesini istemişti.

²⁰ Suat Zeyrek, "The Role of Kurds in the Struggle for the Foundation of Turkish Republic", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C: 2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013, p.24.

²¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, II, s. 113.

Kürt aşiretleri çoğunlukta idi. Bu tip Kürt aşiretlerinin İngiliz himayesini isteyenler kadar çabuk örgütlenemedikleri görülüyordu. Kuvay-ı Milliye yanlısı bir Kürt Derneği kurulduysa da Kürtleri ayrılıkçı derneklerin temsil ettiği gibi bir sorun vardı. Kürtlerin aşiret yapısı dolayısıyla bölük pörçük olmaları, Kürtlerin hepsini ya da çoğunu temsil edebilecek bir makamın oluşmasını engelliyordu.²² Bu durum İngilizlerin işini zorlaştırdığı için onlar da Kürt ayrımcılığını İstanbul'daki, Kürtleri temsil etmeyen Kürt dernekleri vasıtasıyla yürütüyordu.²³

17 Aralık 1918'de kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyyid Abdülkadir²⁴, Binbaşı Noel ile sıkı bir irtibat halindedir. Kürtler arasında etkili bir isimdir. Bu tarihlerde Türk-Kürt kardeşliğini sürdürmek için Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentileri üzerine Kürt Teali Cemiyeti başkanı Seyyit Abdülkadir'i uyarmış ve işbirliğine davet etmiş fakat bir netice alamamıştı. Çünkü Kürt Teali cemiyetinin kurucuları bağımsız bir Kürdistan kurma isteklerini gizlemiyorlardı.²⁵ Kürt Teali Cemiyeti'nin İngiliz koruyuculuğunda bir Kürdistan amacı, İstanbul'da yaşayan birkaç Kürt kulübü üyesinin hayaliydi. Zaten Seyyit Abdülkadir 1919 Mayıs'ında özerk bir Kürdistan için İngiliz himayesini talep etmişti.²⁶ Farklı olarak Ermeni idaresini kabul etmeyeceklerini İngiliz Büyükelçiliği başsercümanı Ryan'a bildirmişti. Kürt Teali Cemiyeti'nin bu tarz teşebbüslerini önlemek için bölge ahalisini irşat etmek ve bilgilendirmek amacıyla Osmanlı Hükümeti bir "*Encümen-i Mahsus*" teşkilini karar altına almıştı.²⁷ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişi olarak Amasya'da bulunduğu sırada bazı önemli tespitleri olmuştu: "*Kürt Kulübünün hiçbir Kürt'ü temsil etmediği, birkaç serserinin girişimi olduğu ve vatan ve milletin tamamen*

²² Sina Akşin, *a.g.e.*, II, s. 112.

²³ Türkiye'de bugün de buna benzer bir durum yaşanmaktadır. Kürtleri temsil etmeyen bir örgüt vardır. Kürtler yeniden Türk, Arap ve İran nüfuslarının etkinlik alanlarına yayılmış olmalarından dolayı büyük güçlerin stratejik denkleminin bir yerinde kullanılmaktadır. Bu Kürt sorunu, soğuk savaşın sona erme sürecinin getirdiği dengelerde Türkiye'nin Asya derinliğini tehdit eden bir sorun haline gelmiştir. Ayrıca Kürt nüfus bu stratejik oyunun sürekli mağduru haline gelmektedir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 437-439.

²⁴ Seyyit Abdülkadir, Şura-yı Devlet Reisliği ve Ayan Meclis Başkanlığı yapmıştır. İngilizlere yakınlığı ile tanınır. Kürtler arasında etkili bir isimdir. Mütarekeden iki ay evvel Musul'a geldi. Kürtlerin vatanlarına dönmeleri işini organize etti. İngiliz birliklerinin Musul'a yaklaşması üzerine İstanbul'a döndü. 1925 Şeyh Sait isyanı sırasında yakalanmış, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiş, 27 Mayıs 1925 tarihinde infaz edilmiştir.

²⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, MEB, İstanbul, 1991, s. 129-130.

²⁶ Bülent Özdemir, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, Yeditepe, İstanbul, 2008, s. 94.

²⁷ *BOA. MV*, Dosya no:216, Gömlek no:39.

müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığı ve bu bapta emirlerimize amade buldukları bildirilmektedir. Bir İngiliz girişimi olan Diyarbakır Kürt Kulübü kapatılmış ve üyeleri hakkında takibat başlatılmıştır”.²⁸ Mustafa Kemal Paşa, kulübün kapatılma gerekçesi olarak, bu kulüp mensuplarının, Kürtçülük maskesi altında ayrılıkçılık yaptıklarını söylemiştir. Bu gelişmeleri 17 Haziran 1919’da Kazım Karabekir’e bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın nihai görüşü şöyledir: “Ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim”²⁹

Kürt Kulübü’ne karşı girişilen bu hareket sırasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bazı önemli gelişmeler de yaşanıyordu. Mardinliler, Sadrazama bir muhtıra göndererek Osmanlı’ya olan bağlılıklarını tescil ediyorlardı. Hükümetten sorunlarına müdahale etmesini istiyorlardı.³⁰ Erzurumlular 18 Nisan 1919’da, Diyarbakırlılar da 25 Nisan 1919’da aynı şekilde Sadrazama çektikleri telgraflarla Doğu ve Güneydoğu’nun Osmanlı’dan ayrılmaz parçaları olduğunu haykırmaktaydılar.³¹

Müdafaa-i Hukuk hareketlerinin karşılaştığı önemli bir tehlike, İngilizlerin Ermenileri ve Kürtleri blok halinde silahlı eylemlere itmiş olmasıdır³². Müdafaa-i Hukuk hareketleri, sivil ve silahsız direniş örgütleri olduğu için, İngilizlerin bu oyunu karşısında zor durumlarda kalmıştır. İngilizlerin amacı, Kürtlerin yaşadığı topraklarda Ermenilere yurt bulmaktır. Kürt aşiretlerini, Osmanlıya karşı kışkırtan İngilizler, onları silahlandırarak isyana teşvik ediyorlardı. İstanbul’daki İngiliz elçiliğine bağlı olarak çalışan Rahip Frew, bir yandan Kürtçülük propagandası yapmakta, diğer taraftan da Kürt aşiretlerine gerekli silah, para ve malzeme tedarik etmektedir.³³ Diyarbakır, Urfa ve Elazığ illeri, İngilizlerin yoğun faaliyet alanlarıydı.³⁴ Buna rağmen İngilizlerin bazı endişeleri vardı. Şırnak Kürtlerinin bölgedeki Araplarla birleşerek İngilizlere karşı isyan edecekleri haberleri dolaşıyordu. Hatta bundan dolayı İngiliz temsilciliği 12 Nisan 1919’da bu isyanın önlenmesini Erkan-ı Harbiye Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa’dan talep etmişti.³⁵ Kürtler Zaho

²⁸ Nimet Arsan, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 4, y.y., t. y., s. 34; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 45-46.

²⁹ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 34.

³⁰ Mim Kemal Öke, *Musul - Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayınları, İstanbul, 1995, s. 82.

³¹ Öke, *Musul - Kürdistan Sorunu*, s. 83.

³² Tunaya, *a.g.e.*, II, s. 198.

³³ Atatürk, *Nutuk*, I, s. 10.

³⁴ *HTVD*, Vesika no: 130, sayı:6.

³⁵ Nilifer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.2, YKY, İstanbul, 2002, s. 646.

hâkimini öldürmüşler ve İngiliz askerlerini de esir etmişlerdi. Kürt aşiretlerinin bir kısmı, İngilizlerin dümen suyuna gitmekten memnun değildi. Bazı Kürtler ise, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti'ni kurmuşlardı.³⁶ Millî Mücadele döneminin en zararlı örgütlerinden olan Kürt Teali Cemiyeti, Koçgiri İsyanı'nın³⁷ çıkmasında etkili olmuş ve Millî direnişi 1921 yılı ortalarına dek engellemeye çalışmıştı.

Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucuları, iki türlü mühür kullanıyorlardı. Türkçe mühürde, "Kürt Teali Cemiyeti", Fransızca mühürde "Autonomie du Kurdistan" yazılı idi. Buradan anlaşıldığı gibi, cemiyetin kurucuları milliyetçi ve ayrılıkçı bir anlayışa sahiptiler.³⁸ Bununla beraber kurucuların, Türklerden ayrılmanın bir felaket getireceğini pekiyi bilen Kürt halkından, kötü niyetlerini saklamak istedikleri de görülmektedir.³⁹ Ayrılıkçı Kürt ileri gelenlerinden bazıları, Ermeni Patriği ile işbirliği yapmakta bir sakınca da görmüyorlardı.⁴⁰ Müdafaa-i Hukukçular ise, Kürt sorununu Misak-ı Millî çerçevesi içinde ele aldılar. Kürt halkını millî hareketin yapısal bir ögesi olarak kabul ettiler. Ayrılmanın her iki taraf için de felaket olacağı inancında idiler. Bundan dolayı Millî Mücadele, her iki tarafın da ortak bir mücadelesi haline getirildi. Bu tez, İngilizlere karşı büyük bir darbe vurdu. Mustafa Kemal Paşa da, Kürt Teali Cemiyeti'ne karşı tavır almıştı. İngilizlerin her türlü yardım ve desteğine karşı, bölücü olmayan Kürt ağaları ile eşrafı, Heyet-i Temsiliye tarafından örgütlenerek, Misak-ı Millî'nin kabul edilmesini sağlamışlardı⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda Ermenilerin de millî harekete karşı kışkırtıldığı görüşündedir. Ermenilerin ahali-i İslamiye aleyhine tasallut edildiğini, Fransız üniforması altında çok fena hareketlerde bulduklarını, her nerede olurlarsa olsunlar Müslümanları imha etmeye çalıştıklarını söylemiştir.⁴² Nitekim Paris Barış Konferansı, Kürtlerin isteklerini ortaya koymalarına imkân tanımıştı. Böylece Kürt sorunu, İngiliz amaçları doğrultusunda uluslararası platforma taşınmış oluyordu. Beklenen olmuş ve konferansta Kürt haklarını savunmak için gönderilen Şerif Paşa, Ermenilerle işbirliğine girişmişti. Şerif

³⁶ Atatürk, *Nutuk*, I, s. 9.

³⁷ Koçgiri İsyanı; Sivas, Erzincan ve Dersim havalisinde 1920 Ekim'inde başladı. Ayrılıkçı unsurların kışkırttığı bu isyan, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa tarafından bastırıldı. Nurettin Paşa, "Koçgiri İsyanı'na destek olan ve iştirak edenler, din düşmanlarımıza yardım etmişlerdir. İsyan edenler bu hakikati bilerek yaptılarsa küfür içindedirler" diyerek ağır bir ithamda bulunmuştur. Bkz. *Vakit*, 11 Haziran 1337, No: 1259.

³⁸ Tunaya, *a.g.e.*, II, s. 197-198.

³⁹ Tansel, *a.g.e.*, I, s. 129. Kürt Teali Cemiyeti'ne birçok Türk aydını da üye olmuştu.

⁴⁰ *HTVD*, Vesika no: 233, sayı:10.

⁴¹ Tunaya, *a.g.e.*, II, s. 201-202.

⁴² *TBMM GCZ*, C.1, (1920-1921), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

Paşa, *Matin Gazetesi*'ne 1919'un Mart ayında verdiği bir demeçte: "*Osmanlı Devleti yeni bir cerrahi ameliyeye maruz kalarak, kendisinden vatanım olan Kürdistan'ın ayrılmasını görmeye mahkûmdur*" demişti.⁴³ *Tan Gazetesi*'nde neşr edilen makalesine yaptığı birtakım ilavelerle Diyarbakır'da yeniden yayınlanarak Kürdistan'ın bağımsızlığını tamamlamak amacını ortaya koymuştu.⁴⁴ Şerif Paşa'nın Bogos Nubar ile ortak bir muhtırayla Paris Barış Konferansı'na katılmaları üzerine Osmanlı Hükümeti, Doğu ve Güneydoğu illerinin valilerini birer telgraf göndererek uyarılmıştı. Kürt ahali ve aşiretleri büyük tepki göstermişlerdi.⁴⁵ Osmanlı Hükümeti, Kürtler adına konferansa yapılacak girişimlerden doğabilecek her türlü yanlış anlaşılmalara sebep olmamak için, Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil edemeyeceğini hiçbir yetkisinin olmadığını, haddini aşan bir tavır içinde olduğunu belirtmişti. Osmanlı Hükümeti bir yandan da İstanbul'da 1919 yılı Temmuzunda Kürt aydınları ve partilileriyle görüşmeler yapmaya başlamıştı. Bir Kürt delegasyonu, içinde Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin de bulunduğu üç kişilik Türk heyeti ile görüşmüştü. Kürtlere geniş özerklikler verilmesi ve valilerini Seyyit Abdülkadir'in atayacağı konusunda anlaşma sağlanmıştı. Ancak değişen şartlar karşısında bu anlaşma uygulanamadı.⁴⁶ Bu görüşmelerden İngiliz Yüksek Komiserliği de rahatsızdı. İngilizler Büyük Ermenistan projesinin, Türk-Kürt işbirliğine dönüşebilme endişelerini saklamıyorlardı. Lord Curzon, Chaltrap tarafından şu şekilde uyarılmıştı: "*Kürtlerin, Erzurum Kongresi'nin yurtsever kararları doğrultusunda Kemalistlerle yakınlaşmaları olasıdır*".⁴⁷

23 Eylül 1919'da Albay Meinertzhagen'den gelen Lord Curzon'a gönderilen bir telgrafta ise şöyle denilmişti: "*Mustafa Kemal Türkleri, Arapları ve Kürtleri birleştirerek yabancıları yurdundan atmaya çalışılıyor*".⁴⁸ Bu arada Kerkük ve Süleymaniye'de bulunan Kürtlerin, İngilizlere karşı ayaklandıkları haber alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da Sivas'ta Türk, Kürt ve Arap şefleriyle bir Ermeni devletinin kurulmasına karşı toplantılar yaptığı öğrenilmişti.⁴⁹ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey de, TBMM de vaziyet-i siyasiye hakkında izahat verirken, sulh projelerini, ince ince düşünülmüş ve yirminci asırda bir milletin siyaseten ve iktisaden bütün mevcudiyetiyle nasıl imha edilebileceğini gösterir bir vesika olarak tarif

⁴³ Tansel, *a.g.e.*, I, s. 131.

⁴⁴ *BOA. DH. ŞFR*, Dosya no:632, Gömlek no:103, Lef:1.

⁴⁵ Hatemi, *a.g.e.*, 2, s. 690.

⁴⁶ Abdülkadir Menek, *Kürt Meselesi ve Said Nursi*, Nesil, İstanbul,2012, s. 87.

⁴⁷ Suat Zeyrek, *a.g.m.*, p. 22; M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 163-164.

⁴⁸ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet, İstanbul, 2006, s. 179. (Belge no: 288)

⁴⁹ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 200. (Belge no:218)

etmiştir. Devamla: “İngiliz projesi diyebileceğimiz bu vesikada düşmanlarımız evvela memleketin hudutlarını her taraftan, bütün memalik-i İslamiyeden tecrit etmişlerdir. Şarktan ilerleyen Ermenistan, garptan Yunanistan, aşağıdan, cenuptan İngiltere ve Fransa, gerek Araplarla ve gerek Kafkas ve Rumeli’de kalan milletlerle bütün bağlarımızı siyaseten kesmek istemişlerdir” diyerek büyük tehlikenin fotoğrafını ortaya koymuştu.⁵⁰

İsmet Bey açıkça Ermenilerin ve Kürtlerin, Şark siyasetinin bir parçası olarak kullanılmak istendiğine işaret ediyordu. Millî Mücadele’nin önderleri, Kürtlerin kolayca kışkırtılmalarını önlemek için uygun ve tutarlı bir siyaset izlemek yolunu tutmuşlardı. Bu amaçla Rusya’ya yakınlaşma siyaseti takip etmişlerdi. Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin, Misak-ı Millî’de belirtilen dış siyaset ilkelerini memnunlukla karşıladığını bildirmişti.⁵¹ Fakat Moskova’dan gelen Yusuf Kemal Bey, Bolşeviklerin ittifak için Van, Bitlis ve Muş’un bilaşart Ermenistan’a verilmesini şart koştuklarını söylüyordu.⁵² Bu sebeple Kürtler arasında Bolşeviklere karşı soğukluk ve güvensizlik devam etmekteydi.

İngiliz siyasetini, Müslüman ahalinin servetçe, dince, milliyetçe, mahvolması olarak gören Kürtler, çoğunluk itibariyle Osmanlı idaresini istedikleri için ayrılıkçı Şerif Paşa, daha sonra, “Kürtler Türklere ayrılamaz” demek zorunda kalmıştır.⁵³

2. Binbaşı Noel’in Kürtçülük Misyonu

İngilizler, Kürt ayrılıkçılığını körüklemeye devam ediyorlardı. Kürtçülüğü destekleyen İngilizler, millî sınırlar içerisinde Anadolu’da bir Türk devletinin kurulmasını Kürtleri kışkırtarak engellemek istiyorlardı. Binbaşı Noel bir Kürtçülük propagandacıydı. İngiliz Hükümeti, Binbaşı Noel’i tetkik amaçlı olarak Kürt bölgelerine göndermişti. Binbaşı Noel’e Bedirhan ailesinin iki mensubunun da içinde bulunduğu bazı önemli Kürt şahsiyetleri refakat etmişti.⁵⁴ Binbaşı Noel, Kürtlerin Kafkasya ve Mezopotamya arasında önemli bir tampon olacağı iddiasıyla Osmanlı Hükümeti aleyhine çok kötü propagandalar yapmaya ve Kürtler üzerinde İngiliz etkisini yaymaya çalışıyordu. Noel, 2 Haziran 1919’da Millî Aşireti reisi İbrahim Paşa’nın oğlu Mahmut Bey’le görüşerek İngilizlerin, Kürtçülüğün arkasında olduğunu söylüyor ve Urfa dolaylarında bulunan Kürtleri Türklere karşı kışkırtıyordu.

⁵⁰ TBMM, GCZ, C.1, s. 38. (29.5.1336/ 1920)

⁵¹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK, Ankara, 2003, s. 5-6.

⁵² Hatemi, a.g.e., 2, s. 733.

⁵³ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1922.

⁵⁴ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, (Çev. Burak Özsöz), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 14; *Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1975, s. 51.

Hatta Urfa'yı işgal eden Fransızlar işgal sebeplerinin, “*Kürtleri Türklerin esiri olmaktan kurtarmak*” olduğunu halk arasında yaymaya çalışıyorlardı. Hatta Fransızlar Kürdistan'ın kurulması kapsamında Urfa Jandarma taburunun terhis edilerek yerlerine gönüllülerin yazılmasını ve bunun Ermenilerden oluşmasını sağlamıştı.⁵⁵ Fakat aşiret reislerinden aldığı kati cevaplar Binbaşı Noel'i memnun etmemişti. Kürtler kayıtsız şartsız devletten ve Türklerden ayrılmayacaklarını, bu uğurda son nefeslerine kadar feday-ı hayata amade olduklarını söylemişlerdi.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, bazı ağalara ve Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, “*Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği ve Hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde kalacağı, iç ve dış düşmanlara demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir*” demişti.⁵⁷ Aşiret reisleri ise Avrupa'nın Ermeni iddialarını ciddiye aldığını fakat kendilerine sahip çıkılmadığında birleşiyorlardı. 1919 yılı Kürtler üzerindeki İngiliz baskılarının en çok arttığı bir yıldır. İngiliz boyunduruğunda bir Kürt icra komitesinin kurulmasında ısrar edilmiş ve bu komiteden çıkan dokümanlar Arapça ve Türkçe olmayacak sadece Kürtçe olacaktı. Memuriyetler ve vergilerin toplanması işleri Kürt aristokrasisine verilmişti.⁵⁸

Binbaşı Noel, Kürtçülüğünü o kadar ileri bir safhaya taşıdı ki, Calthorpe “*Keşke Noel bu kadar Kürtçü olmasaydı*” diyecekti.⁵⁹ Hohler de “*Noel buraya Bağdat'tan geldi, sevimli bir insan, fakat müfrit mi müfrit: Kürt havarisi. Korkarım ki altından bir Kürt Albayı Lawrence çıkacak*” demişti.⁶⁰ Binbaşı Noel, Urfa'da aşiret reislerini parayla elde etme yolunu denemiş fakat Kürtler ve ileri gelenleri, hiçbir şartta Osmanlı birliğinden ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacakları konusundaki kararlılıklarını ortaya koymuşlardır.⁶¹ Binbaşı Noel'in ilk önemli intibası, ahalinin Türk yanlısı olmasıdır. Kürt aşiretler yabancı tahakkümünden çekinmektedirler ve Ermeni ile İngiliz'i Hıristiyanlıktan ötürü aynı görmektedirler. Türk milliyetçi unsurlar bile, Kürtler ile Türkler arasında bir ayrımı kabul etmiyorlardı. Bunu Cemalettin ve Kaşganlı aşiret reislerinin Kürtçülük faaliyetleriyle bir alakalarının olmadığı

⁵⁵ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 16-17.

⁵⁶ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 43.

⁵⁷ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 63; Salahi Sonyel, *KSGİİSTE*, s. 22.

⁵⁸ M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁵⁹ Öke, *Musul - Kürdistan Sorunu*, s. 98; M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1988, s. 69.

⁶⁰ Gootthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, TTK, 1991, s. 144; M.S. Lazarev, *a.g.e.*, s. 163.

⁶¹ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 43; Suat Zeyrek, *a.g.m.*, p. 26.

konusunda yaptıkları beyanatlar izledi.⁶² Mardin Mebusu Hasan Tahsin Bey: “Ben yalnız Mardin mebusu değilim. Bütün memalik-i Osmaniye'nin mebusuyum, bugün her birimiz daire-i intihabiyelerimize koşalım, hepimiz değilse bile icap edenleri koşturalım; halkı irşat edelim” diyordu.⁶³ Osmanlı Hükümeti de Urfa'daki işgal komutanlığının Kürtlere hitaben yayınladığı beyanname ile ilgili olarak tahriklerin durdurulması yönünde yerel yöneticilerden girişimde bulunmasını istemişti.⁶⁴ Nitekim Calthorpe, 29 Temmuz 1919'da Foreign Office'e gönderdiği bir raporda, “Büyük Ermenistan sözü, Kürtleri tekrar sırt sırta Türklerle bir hizaya getiriyor” diyordu. Ermeni iddialarına Paris'te sahip çıkılması durumu tamamen değiştirmişti. Binbaşı Noel de bu görüştedir. Noel'in çözüm tarzı ise uzlaşmadır. Çünkü Kürtçülüğün hiçbir zaman tabanı olmamıştır.

Ermeni tehdidi ve İngilizlerin Ermeni yanlısı tavırları Kürtlerde millî bilincin uyanmasını sağlamıştı.⁶⁵ İngilizler Ermeni sorunu ile Kürt sorununu iç içe görüyorlardı. Kürtler, Ermenilerin sınır ihlallerine karşı Elviye-i Selase'de mücadele ediyorlardı. Bundan dolayı Alfred Rawlinson, Kars'ın yeni Ermenistan Cumhuriyeti'ne devir ve teslim edilmesini ve bazı İngiliz kıtalarının bu hareketin icrasına nezaret etmek üzere, oraya gönderilmesini Avrupa Yüksek Şurası'nda müdafaa edilmesini büyük bir hata olarak görmüştü.⁶⁶ Bağdat'taki İngiliz ajanlarına bakılırsa İngilizlere karşı, eski İttihatçıların katkılarıyla bir “Anti-İngiliz Konfederasyonu” toplanmıştı. Daha da ilerisi Karaağaç kabilesi 12 bin kişilik bir milis teşkilatı kurmayı başarmıştı.⁶⁷ Güneydoğudaki bu İngiliz aleyhtar faaliyetler İstanbul'daki İngiliz otoritelerini endişelendiriyordu. Calthorpe, gelişmelerin önünü almak için, Seyyid Abdülkadir'in satın alınabildiği takdirde, kendilerine güçlük çıkarmayacağına inanıyordu. İngiliz politikası karşılaştığı sorunları bu şekilde çözmeye alışıkta. İngiliz misyonlar, rakiplerini bu şekilde ciddiye alıyorlardı. İşte güneydoğuda işlerin ters gitmesi üzerine İngilizler Bağdat'ta bulunan ajanlarından Binbaşı Noel'i bu şekilde devreye sokmuşlardı.⁶⁸

İngilizler bağımsız bir Kürdistan vaatleriyle bütün Kürtleri isyana teşvik etmekle Anadolu'da örgütlenme aşamasında bulunan millî hareketi de durdurmak istiyorlardı. İngiliz menfi propagandaları Binbaşı Noel marifetiyle

⁶² BOA. DH. EUM. AYŞ, Dosya no:28, Gömlek no:65. (22 Aralık 1919)

⁶³ TBMM GCZ, C.1, s. 68. (3.7.1336/ 1920)

⁶⁴ BOA. MV, Dosya no:217, Gömlek no:80.

⁶⁵ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 30.

⁶⁶ Gootthard Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s. 44-45.

⁶⁷ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 24.

⁶⁸ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 26.

bütün hızıyla devam ediyordu. Bir yandan da Elazığ Valisi Ali Galip Bey ile işbirliği içinde Sivas Kongresi'ni basmak için gizli planlar peşindeydi. Bazı Ermeni ajanlarda Kürt kıyafeti giyerek bazı etkili Kürtlerle görüşüyor, Anadolu'daki millî hareketle ilgili bilgiler topluyorlardı.⁶⁹ Malatya'da halkın Türkleri mi, Kürtleri mi istediklerine dair anketlere bile rastlanıyordu. Bu anketle ilgili telgraf, Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresi'nin 9 Eylül'deki oturumunda okunmuştu.⁷⁰ Binbaşı Noel'in aynı zamanda Malatya'da müstakil bir Kürdistan için Bedirhan kabilesine mensup Kamil Bey'le teşrik-i mesaisi devam ediyordu.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa da Hacı Kaya ve Şehzade Mustafa Ağa gibi Kürt önderleri ile irtibat kurarak, Türk ve Kürd'ün birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş olduğunu dile getirerek Binbaşı Noel'in faaliyetlerini etkisiz hale getiriyordu. Amasya'dan I. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen şifrede, “İngiliz himayesinde bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarını da bertaraf edildi. Kürtler ve Türkler birleşti” denilmişti.⁷² Mustafa Kemal Paşa'nın başarıları görüldükçe Kürtler aşiretlerinin Ankara ile aktif bir işbirliğine yöneldikleri görülmüyordu.

İngilizler, bir yandan da Kürtleri, ısrarla, isyana teşvik ediyordu. Avrupa, Ermenilerin toprak taleplerini çok ciddiye alıyordu. İngiliz, Fransız ve Amerika'nın Ermenilerden yana tutumu karşısında Kürtlerin İngiltere başta olmak üzere Batı'ya yakın olmaları beklenemezdi. Batı'nın yanlışları yine kendi içinden üst düzey kişiler tarafından uyarılıyordu. Amiral Bristol, “Asya'da küçük bir bölgede Osmanlı'yı çeşitli parçalara ayırarak Türk yönetimi kurmak, geçmişte işlenmiş hatalar gibi bir hata olacaktır. Bundan dolayı Amerika böyle bir programın yanında yer alırsa cinayete ortak olmuş olur”⁷³ diyordu. Amerika, I. Dünya Savaşı sırasında girdiği İngiliz etkisinden henüz kurtulmuş değildi. 23 Mayıs 1920'de Amerikan istihbarat raporuna göre, “Türkiye, Teşkilat-ı Mahsusa ile resmi çevrelerin haberi olmadan Ermenileri yok etme planını uygulamaktadır. İstanbul'daki hükümetler, Kürtlere yardım ederek milliyetçi kuvvetleri zayıflatmayı ve bağımsız bir Ermenistan kurulmasını önlemek istiyorlar”⁷⁴ deniyordu.

⁶⁹ Salahi Sonyel, *KSGİİSTE*, s. 37.

⁷⁰ Hayri Mutluçağ, “Sivas Kongresi'nin Tutanak ve Kararları VI”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (BTTD) Sayı: 67-68, 1973.

⁷¹ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 79.

⁷² Oya Girit, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994, s. 84-85.

⁷³ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türk Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, s. 82

⁷⁴ Orhan Duru, *a.g.e.*, s. 87.

Kürtlerin, İngiliz oyununa karşı kararlılığı Erzurum Kongresi ile netleşmişti. Sivas Kongresi'nden sonra yayınlanan bir bildiri ile Müslüman unsurlar arasında bir sorun olmadığı, Türk ve Kürt'ün birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş gibi yaşayacakları vurgulanmıştı.⁷⁵ Zaten Sivas Kongresi'ne çok sayıda Kürt temsilci katılmıştı. Amasya Görüşmelerinde de Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasına imkân yoktur kararlılığı vurgulanmıştı.⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Eylül 1919'da General Harbord'a verilen muhtırada, Kürt vatandaşlarımızın, Binbaşı Noel'in Diyarbakır'daki komplolarını sezdiğini ve gerçekleri gördüğünü anlatmıştı. Noel, Diyarbakır'dan sonra Malatya'ya gelerek aynı girişimlerde bulunmaya devam etmişti. Binbaşı Noel'i rahatsız eden önemli bir sorun daha vardı. Türklerle Arapların İslamcılık şemsiyesi altında bir araya gelmeleri, buna Kürtlerin de dâhil olması durumu idi. Noel, Arapların Kürtlere göre daha dindar oldukları kanaatine kapılarak, gayretini Kürtler üzerine yoğunlaştırarak, onları millî hedefler doğrultusunda yönlendirmek istiyordu.⁷⁷ Bu arada İstanbul'daki İngiliz istihbaratı, millî hareket yanlısı kişilerin Kürt aşiretlerini İngilizlere karşı ayaklandırmak için bir faaliyet içinde olduklarını tespit etmişti.⁷⁸

Diyarbakır'daki Kürt aşiretlerinin tavrı da farklı değildir. Millî ve Karakeçili aşiretleri işgal karşısında müştereken ve silahlı olarak direniş gösterecekleri kararını almışlar ve yemin etmişlerdi.⁷⁹ Diyarbakır, Musul ve Bitlis Kürt heyetleri 1919 yılında verdikleri karardan geri adım atmamışlar ve millî harekete katılarak bağlılıklarını 1921 yılında da tekrarlamışlardı.⁸⁰ “*Türklük ve Kürtlük birbirinden ayrılmaz bir aile ocağıdır.*”⁸¹ şeklindeki manşetler o günlerin gazetelerinden inmiyordu. İngilizler, Anadolu'daki her hareketi; Kürt isyanı, her önlemleri de Kürt karşıtı bir eylem gibi gösteriyorlardı. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın Sivas'ta bir kişiyi kanunsuz olarak tutuklatması sonucu görevinden alınması olayının bir Kürt sorunu gibi algılanmasını istediler. Ancak bu olayın Kürt sorunu ile bir ilgisi yoktu.⁸² Nurettin Paşa, görevinden alınmasından bir hafta önce gazetelere verdiği beyanatta, “*Binlerce Kürt gönüllüsü, Yunanlılara karşı savaşıyor*” diyordu.⁸³ Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretleri de Nurettin Paşa'nın bu sözlerine bir

⁷⁵ *İrade-i Milliye*, 21 Eylül 1919.

⁷⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara, 1992, s. 32.

⁷⁷ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 36.

⁷⁸ Salahi Sonyel, *KSGİİSTE*, s. 47.

⁷⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kanun-i Evvel 1919.

⁸⁰ *İkdam*, 6 Mayıs 1921.

⁸¹ *İrade-i Milliye*, 5 Kanun-i Evvel 1920.

⁸² *Tevhid-i Efkâr*, 17 Teşrin-i Sani 1921.

⁸³ *Tevhid-i Efkâr*, 10 Teşrin-i Sani 1921.

dayanak olması bakımından Kuvay-ı Milliye'ye bağılıklarının sonsuz olduğunu, Osmanlı Birliğinin teminatı için Kürt aşiretlerinin her türlü fedakârlığa hazır olduklarını birkaç yıl önce ilan dahi etmişlerdi.⁸⁴ Kürtlerin bu cesur kararları aldıkları bir sırada eski sadrazam Damat Ferit Paşa ile İngiliz temsilcileri arasında İstanbul'da ilginç bir anlaşma yapılmıştı. Bu gizli anlaşma ile Türkiye'nin müstakil bir Kürdistan teşkiline engel olmayacağı temin edilmişti.⁸⁵ Damat Ferit Paşa böylece İngiliz yüksek komiseri Robeck'in bilgisi dâhilinde millî hareketi sekteye uğratmak için Kürt liderlerini kullanmak yönüne gidiyordu.⁸⁶ Bu sebeple İngiliz Hükümeti, İstanbul'daki hükümetin sadık Kürtlerin sempatisini kazanmasını tavsiye ediyordu.

Kürtler için ayrılmak, Ermeni egemenliğine girmekle eş anlamlıydı. Vilayat-i Sitte'nin Ermenistan olacağı yönündeki faaliyetler ortaya çıkmıştı. Kürt cemiyetleri ve kulüplerine karşı Kürt aşiretleri büyük bir özveriyle yurt içinde ve dışında haklarını savunmakta cesaretli davrandılar. Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil edemeyeceğini ve onun hain olduğunu, Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak gibi bir isteklerinin olmadığını tekrarladılar. Şerif Paşa'nın Paris'te Ermenilerle, Türklere karşı ortak bir tavır sergileme konusunda vardığı anlaşmadan sonra İstanbul'daki Kürt liderler tarafından dışlanmış, Şerif Paşa'nın Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla yola çıktığı kariyeri son bulmuştu.⁸⁷ Artık Seyyid Abdülkadir ve Şerif Paşa'nın gerçek kimliklerini bilmeyen kalmamıştı. Çünkü İngiliz Hükümeti açıkça bu iki şahsın emirleri altında olduğunu ilan etmişti.⁸⁸ İngilizlerin bu arada İstanbul'daki Kürtler üzerindeki baskıları artmış, kapılar kırılarak evlere girilmeye başlanmıştı. Ayandan Seyyid Abdülkadir'in İngilizler tarafından Kürdistan bölgesine gönderileceği haberleri alınmıştı.⁸⁹

Binbaşı Noel güneydoğuyu gezdikçe gördü ki, halk İngilizlere karşı olduğu kadar, Avrupa'da Kürtçülük yapan Şerif Paşa'ya da düşmandır. Noel, Kürt halkının bu tavrının doğal inisiyatifinden kaynaklandığını söylemektedir.⁹⁰ Calthorpe'a göre bu durumda yapılacak şey belliydi. Kürt liderlerinden bazılarını yanlarına alarak, Kürtlere bazı tavizler vermektir. Kürtler hakkında sert kararlar alınmıştı. Kürt kabileleri kesinlikle İngiliz ya da Fransızların hâkimiyetine konacak ve Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacaktı. Bir

⁸⁴ *Tevhid-i Efkar*, 1 Kanun-i Evvel 1919.

⁸⁵ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 135.

⁸⁶ Salahi Sonyel, *KSGİSTE*, s. 69.

⁸⁷ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, s. 143.

⁸⁸ Ulubelen, *a.g.e.*, s. 247. (Belge no:34)

⁸⁹ Nimet Arsan, *ATTB*, 4, s. 266.

⁹⁰ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 43; Erol Kurubaş, *a.g.e.*, s. 37.

yandan da Ermenilerin silahlandırılması Amerikalılar kanalıyla yapılacaktı.⁹¹ Bunun da başka bir riski vardı. Ermenilere verilen vaatlerle çelişiyordu. İngilizler burada Ermeni ve Kürtlerden birini kazanıp birini kaybedeceklerdi. Bunun tersi de Türkiye için geçerliydi.

Nitekim Son Osmanlı Meclisi'nde alınan Misak-ı Millî kararlarında Kürtlerin çoğunluk yaşadığı topraklar ülkenin sınırları içerisinde ayrılık kabul etmez bir şekilde bırakılmıştı. Misak-ı Millî'de, Osmanlı-İslam unsuruyla meskûn yörelerin istiklaline kavuşturulmasından ve yeni devletin vatan sathını oluşturacağından bahsedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, millî hudutlar dâhilinde, anasır-ı İslamiye olarak tek bir cins millet olduğuna işaret ediyordu. Böylece emperyalist güçlerin Anadolu'daki farklı Müslüman unsurlar arasında ayrılık meydana getirmelerini önlemek istemiştir. İtilaf devletleri bu karara çok sert bir tepki göstererek İstanbul'u işgal etmişler ve yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşması taslağıyla Kürt çoğunluğunun yaşadığı toprakları ciddi bir ayırımı tabi tutmuşlar ve özerk Kürdistan vaat etmişlerdi.⁹² Türkiye, sakinlerinin Kürt olan bölgelere yerel özerklik verecek; Kürtler saptanacak bir süre içinde, Cemiyet-i Akvam'a başvurarak bağımsızlık isteyebileceklerdi.⁹³ Fakat Kürtler, bu vaatlerle hiç ilgilenmemişlerdi. Bu arada İstanbul'daki Kürt liderler arasında bazı çekişmelerin baş göstermesi ve Babanzadelerin Türkleşmiş bir görüntü sergilemeleri İngilizlerin işini zorlaştıran gelişmelerdi. Ayrıca İstanbul'da yaşayan Kürt liderler ile Kürt bölgeleri arasındaki irtibat da kesilmişti. İstanbul'un Kürt milliyetçiliğinin merkezi olarak taşıdığı önem büyük ölçüde azalmıştı. İşte tam bu sırada Sevr'in Kürdistan'a yönelik olarak cömertçe ortaya koyduğu sınırlar, memnuniyetle karşılanmıştı. Fakat Ermeni sınırının çizilmesi ABD Başkanı Wilson'a bırakılmış olduğundan büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. Bundan dolayı İngilizler, Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz diyorlardı. Sevr Antlaşması, Lloyd George, Venizelos ve bazı Ermeni önderleri ile İngilizlerle birlikte düzen çeviren birkaç Kürt önderinden başka kimseyi tatmin etmemişti.

⁹¹ Ulubelen, *a.g.e.*, s. 199. (Belge no:633)

⁹² Arnold J. Toynbee, *Türkiye -Bir Millet'in Yeniden Doğuşu-* (Türkçesi: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 138. İtilaf Devletleri, Lozan Antlaşması'yla bu bölgelerin Türkiye'ye bırakılmasıyla Anadolu'da ırk bakımından tek unsura indirememişler, ancak din bakımından istemeyerek de olsa bütünlüğü kabul etmişlerdi. İtilaf devletlerinin bu yapıyı tam olarak benimsedikleri söylenemez. Toynbee, "Daha sonra burada meydana gelen Kürt ayaklanmaları bu yabancı unsurun etkisini göstermektedir" demişti. *Aynı eser*, s. 138. Aslında yakın zamanlarda yeniden başlayan ve kalkışma olarak da söylenen bu olayların, Anadolu'nun dini bakımından tek yapıda olmasına bir tepki olduğu da söylenebilir.

⁹³ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 77.

Kürtleri endişelendiren ve ortak noktada birleştiren husus Müslümanların yaşadıkları bölgelerin Ermenilerin denetimine bırakılması korkusuydu. Bu ihtimal Kürtleri, Türklere yakınlaştırıyor ve birleştiriyordu.⁹⁴ Nitekim daha önce de Dünya Savaşı yıllarında İngiliz-Fransız ve Rusya arasında yapılan ve anlaşmayı yapanların adıyla bilinen Sykes-Picot-Sazonov Antlaşması'yla Kürtlerin yaşadıkları topraklar ikiye bölünmüş ve kuzey bölümü Rusya'ya verilmiş, güney kısmı ise İngiliz-Fransız nüfuz alanı haline getirilmişti.⁹⁵ İngilizler güneydoğuda Kürtçülük konusunda, Binbaşı Noel'le yetinmeyerek Mısır'da görevli başka bir Yüzbaşısı C.L. Woolley'i görevlendireceklerdi. Woolley de farklı bir sonuca varmamış, Kürtlerin Ermenistan ve Irak mandası altında yaşamaktansa Türk hâkimiyetinin devamını tercih ettiklerini bildirmişti.⁹⁶ Bu devletler, hiç bilmiyorlar ki, Türk milleti, Türkler ve Kürtlerden oluşan ve ayrılma imkânı olmayan millî bir topluluktur. Fransızlar ve Ermeniler Türk olmayanlara karşı daha hoşgörülü idiler. Kendi kendine ben Arnavut'um, Arap'ım, Çerkes'im ve Kürt'üm diyenleri ve Müslüman unsurları Türk toplumu dışında sayıyorlardı.⁹⁷ Sevr Antlaşması'nın yapılmasından sonra Anadolu'dan millî hareketle ilgili olarak Londra'ya gönderilen raporlarda, Kürtlerin Türklere ayrılmaları artık çok güç deniliyordu.⁹⁸ Kürtçülük misyonuna karşı en büyük tepkilerden biri olarak TBMM açılmış ve Millî Mücadele içinde işgalcilere karşı bütün Türkiye halkı topyekûn birlik olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, açılışın ikinci günü meclisin üyelerini şu şekilde tanımlamıştı: “*Yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir; fakat hepsinden mürekkep bir anası-ı İslamiyedir. Vatandaşlıklar, birbirlerine karşılıklı hürmetle bağlıdırlar ve diğerinin her türlü hukukuna, ırkı, sosyal, coğrafi hukukuna daima riayetkârdırlar*”.⁹⁹

Kürt aşiretlerinin kararlılığı karşısında Amiral Webb, Şerif Paşa'nın ülkesinden kopuk olduğu için Kürtler adına konuşacak durumda olmadığını söyleyecektir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele'de aşiret reislerinin desteğini almaya büyük özen gösterdi. Hatta bazı aşiret

⁹⁴ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, s. 145-146.

⁹⁵ Oya Girit, *a.g.t.*, s. 88.

⁹⁶ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 57.

⁹⁷ Ali Saip Ursavaş, *a.g.e.*, s. 34. Ali Saip Bey, “Düşmanların, Müslüman unsurları Türklere karşı aldıkları cephede onları da kendi taraflarına çekmek ve Türklerin yok olmasından sonra onları da tepelemek, gizli istekleri idi. Tek tük saf ve bön kişilerin Ermenilerle işbirliği yaptıklarını görmüştüm” demektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 43.

⁹⁸ Ulubelen, *a.g.e.*, s. 258.

⁹⁹ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 147.

¹⁰⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, II, s. 112.

reislerinin meclise girmelerini sağladı.¹⁰¹ Kürt ileri gelenlerinden Yusuf Ziya Bey, Bitlis mebusu olarak TBMM'nin etkili isimlerinden biri olmuştu. İngilizler, bağımsız Kürdistan konusunu Londra Konferansı'nda yeniden gündeme getirerek Kürt sorununu, ilk kez uluslararası bir platforma taşımışlardı. Lloyd George konferansta amaçlarını şu şekilde açıklamıştı: “*Osmanlı Devleti'nden Türk olmayan unsurların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak. Bu unsurlar Araplar, Ermeniler ve Kürtlerdir*”.¹⁰² Bekir Sami Bey, Kürdistan sorununun söz konusu olmadığını, çünkü TBMM üyeleri içinde Kürdistan illerinden mebusların da bulunduğunu, Türklerle Kürtlerin ayrılmaz biçimde kaderlerini birleştirdiklerini vurgulamıştır.¹⁰³ Bekir Sami Bey, ayrıca kendisinin Kürtlerin de temsilcisi olduğunu, Kürtlerin Türkiye'nin bölünmez bir parçası olduğunu kesin bir dille ifade etmişti.¹⁰⁴ Londra'da Kürt konusunun gündeme gelmesinin öğrenilmesinden sonra Van Kürt reisleri, seçtikleri mebusların kendi adlarına TBMM'de hükümet ettiklerini Londra'da Kürtleri ancak TBMM Murahhas Heyeti'nin temsil ettiğini bildiren telgraf çekerler ve bunu TBMM ile de paylaşırlar.¹⁰⁵ Çok sayıda Kürt aşiret ve uleması 17 Mart 1921'de TBMM'ye telgraflar göndererek, “*Misak-ı Milli dâhilinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak telakkisini hiçbir zaman istemiyoruz. Kürtlerin mukadderatı Türk'ün mukadderatıyla birdir. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde olanları Kürtler kendi milletlerinden saymazlar*”.¹⁰⁶ TBMM, Yunanlılar karşısında başarılı olmasının bir sonucu olarak Fransa'yla Ankara Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu başarı karşısında İstanbul'da bulunan ayrılıkçı dernekler etrafında toplanmış bulunan bir avuç Kürt entrikacısı bundan hiç memnun olmamışlardı.¹⁰⁷ Aynı tarihlerde güney bölgesindeki Arap aşiretleri de TBMM'ye bağlı olduklarını bildiren telgraflar göndermişlerdi.¹⁰⁸

İngilizler son ana kadar Kürtleri, millî harekete ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kışkırtma kozunu elde tutmuşlardı. Artık bunun işe yaramayacağını anlayan Winston Churchill, Irak'taki Yüksek Komiser Sir Cox'a gerekli desteği vermekten çekiniyordu. Bundan sonra İngiltere, Kürtlerin sempatisini kaybetmemeye çalışacak ve Kürt macerasından uzak duracakları

¹⁰¹ Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 320.

¹⁰² Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 109.

¹⁰³ Suat Zeyrek, *a.g.m.*, p. 28; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 245.

¹⁰⁴ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ocak / Eylül 1921*, C.III, TTK, Ankara, 1979, s. 188.

¹⁰⁵ *TBMM, ZC, C. 9*, s. 141.

¹⁰⁶ *TBMM, ZC, C. 9*, s. 133.

¹⁰⁷ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 203-204.

¹⁰⁸ *TBMM, ZC, C. 9*, s. 132.

şeklinde bir anlayış güçlenmeye başlamıştı. Doğu illeri ile ilgili olarak İngiliz hükümetine verilen raporlarda, “*Türklerle harp etmeden o bölgelerin Ermenistan ve Kürdistan olarak bölemeyiz*” deniliyordu.¹⁰⁹ Daha sonra da 1922 Haziranı’nda Mustafa Kemal Paşa yeni bir diplomatik atak başlatmış, İngilizlerin Irak’ta kurdukları kukla yönetimi devirmek için Arap önderlerine çağrıda bulunmuştu. Bu çağrıdan Sovyet yönetiminin Ankara’daki misyonunu da bilgilendirmişti. Bu arada General Townshend, hükümetine, Mustafa Kemal’le doğrudan görüşülmesini önermişti. Bu talebin soğuk karşılanmasına rağmen, İngiliz Generali Townshend, resmi olmayan bir Anadolu gezisine çıkarak, İngiliz Hükümeti’nin istememesine rağmen Mustafa Kemal Paşa’yla Konya’da 27 Temmuz 1922’de görüşmüştü.¹¹⁰

3. Lozan’da Kürt Sorunu Tartışmaları

Millî Mücadele boyunca İngilizleri ve Kürt derneklerini cesaretlendiren İstanbul’un işgali gibi bazı olaylar yaşandı. Sevr Antlaşması’nın uygulanabileceğini beklediler. Fakat millî hareket büyük bir destekle içeride ve dışarıda kendini kabul ettirmişti. Sevr imzalandığında İstanbul’da bulunan hükümet, İstanbul dışında tanınmıyordu. Kürt sorunu Lozan Konferansı’na kadar düzenlenen bütün uluslararası konferanslarda gündeme gelmişti. Bu konferanslarda birçok konuda anlaşma sağlanamadığı halde Kürt bölgelerinde Türk hâkimiyetinin kesinlikle kabul edilmeyeceği ortak bir görüş olarak ortaya çıkmıştı. Londra Konferansı’nda Kürdistan ya tek bir devlet olacak ya da bir özerk devletler federasyonu içinde bağımsız olacaktı.¹¹¹ Kürt sorunu San Remo Konferansı’nda da geniş yer bulmuştu. Konferans’ta kabul gören üçlü antlaşmaya göre, Dicle’nin batısı Fransızlara veriliyor ve Kürdistan’ın özerklik planı Sevr Antlaşması’nda kesin olarak hükme bağlanıyordu. Batılı devletler Kürdistan’ın yeni sınırları ile meşgulken TBMM Hükümeti ise Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kabul görmekte ve otoriteyi elinde bulundurmakta idi. Zaten 1921 ve 1922 yılı başlarında işgalciler karşısında Anadolu’daki hareketin başarısı, Sevr’in 62. maddesinde bağımsız bir Kürdistan’ın kurulmasına olan desteği çoktan zayıflatmıştı.¹¹² Artık küçük bir zümreden başka Kürdistan taliplisi yoktu.

¹⁰⁹ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 197. (Belge no:609)

¹¹⁰ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 228-229.

¹¹¹ Osman Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1981, s. 75.

¹¹² Madde 62: Bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay içerisinde İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerince atanacak üç üyeden kurulu bir komisyon İstanbul’da toplanarak, Kürt halkının hâkim bulunduğu Fırat’ın doğusunda ve Ermenistan’ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, Antlaşmanın 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilen Türkiye-Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde bulunan bölgelerin dâhili otonomi planını

TBMM, 4 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Lozan'da murahhas heyetin neler yapacağı ve nasıl davranacağı konusunda görüşmeler yapmıştı. Lozan'a gönderilecek heyet için isim okunarak yapılan oylamalarda büyük oranda evetler çıkmıştı. Celal Bey (Bayar) için durum biraz farklı olmuş 163 mebusun ancak 87'si olumlu oy kullanmıştı. Mecliste en etkili konuşmayı Dersim mebusu Diyar Ağa yapmış ve: "*Heyet içinde bulunanlar, zannedirim, kendi dinine, diyanetine hıyanet etmek istemez. Hepimiz biriz. Ne Türk, ne Kürtlük davası vardır. Ayrimız gayrimız yoktur. Dinleri diyanetleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize saldırmak için tuzak kuruyorlar. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz kardeşiz*" demişti.¹¹³ İngilizler son çare olarak Lozan Konferansı'nda Kürt konusunu yeniden gündeme getirmişlerdir. Hatta Lord Curzon, İsmet Paşa'ya Kürdistan'dan gelen mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylerken, İngilizler yeni bir hamle daha yapmışlardı. Daha önce tutukladıkları Şeyh Mahmut'u Süleymaniye'ye getirerek müstakil Kürt Hükümeti'nin başkanı yaptılar. Şeyh Mahmut da İngilizlere bir sürpriz yaparak TBMM'ye bağlı olduğunu gizlice ilan etmişti.¹¹⁴ Bu bilgi Lozan'da İsmet Paşa'ya verildiği halde, İngilizlerin tehdit ve korkutucu raporları karşısında, "*Dostane bir suretle müzakere ederek bu meseleyi bitirmek iyidir*"¹¹⁵ demiştir. Lozan'da müzakereler devam ederken, Celadet Ali ve Kamuran Ali gibi bazı Kürt önderleri de, Münih'ten Londra'ya 14 Ocak 1923'de gönderdikleri mektupta, "*Tüm gerçek Kürtlerin Büyük Britanya'ya sempatileri olduğunu, Kemalistlere karşı İngiliz idaresiyle işbirliği yapmaya hazır olduklarını*" bildirmişlerdi.¹¹⁶

Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin üzerinde durduğu en önemli konu Musul'un geleceği idi. İngiltere'nin Kürdistan'ın bağımsızlığını istemekteki amacı, Musul'a sahip olmaktı. Amerika, gözlemci olduğu halde, Türkiye'nin Musul'u bırakmasını istemişti. Japonya ve İtalya da aynı fikirdeydiler. Lozan Konferansı, Musul konusuna kilitlenmişti. Çünkü İngilizler 1907 tarihi gibi

hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oy birliğine varılmaması halinde komisyon üyeleri durumu kendi ülkelerine intikal ettireceklerdir. Söz konusu plan bu bölgeler dâhilinde Süryani, Keldani ve diğer etnik dini cemaatlerin azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon doğrudan yerinde incelemede bulunacak ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa, bu değişiklikleri antlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C.1, Ankara, 1953, s. 551-552.

¹¹³ İsmail Göldaş, *Lozan "Biz Türkler ve Kürtler"*, Avesta, İstanbul, 2000, s. 21.

¹¹⁴ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, TTK, Ankara, 1990, s. 189.

¹¹⁵ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 288.

¹¹⁶ Salahi Sonyel, *KSGİSTE*, s. 302.

erken bir tarihte, Mezopotamya'nın petrol potansiyelini keşfetmişlerdi. Musul da bu bölgenin petrol zenginliği bakımından en önemli yeri idi. Musul, Doğu Anadolu ile birlikte hem Ermenilerin hem de bazı Kürt milliyetçilerinin hedefi idi. İngilizler önce Ermenileri millî harekete karşı kıskırtmışlar, ancak Doğu harekâtının zaferle sonuçlanması üzerine bu defa da Kürtlerden medet ummuşlardı.¹¹⁷ Kaldı ki Kürtlerin, gelecekte Ermenilerin hâkimiyetlerinden kaygı duydukları ve onların egemenliği altına düşmekten çekindikleri biliniyordu. Lozan'da baş delege İsmet Paşa, Musul'dan feragat göstererek barışa gidilmesini, ikinci delege Dr. Rıza Nur, Musul'u vermek gibi fedakârlıkların zamanının gelmediğini, diğer delege Hasan Saka da “*Musul barışın anahtarıdır. Buna şahsen karar veremiyorum*” diyerek konunun önemini vurgulamışlardı¹¹⁸.

Lozan'da sık sık gündeme getirilen Müslüman azınlık kavramının altında Kürtlerin ayrıştırılması yatıyordu. Rıza Nur, “*Kürtler kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedir. Azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler. Museviler de bu çeşit haklar isteğinde değillerdir. Yalnız Rum azınlıkları bunları istemektedirler*” demişti.¹¹⁹ Görüldüğü gibi Lozan'da Türk heyetinin elinde çok önemli kozlar vardı. Musul halkı açıkça Türk hâkimiyetinde kalmayı istiyordu. İngiltere ise Lozan'da Kürtler üzerindeki nüfuzunu daha sağlam temellere oturtmak istiyordu. Bundan dolayı Müslüman azınlık tabirinde ısrar etmiş, böylece Kürtleri elde etmek ve Musul meselesinde kullanmak istemişti. Türkiye, Musul konusunda, Kürtlerin bir bölümünün koruyuculuğunu İngilizlere bırakmak istemiyordu. İsmet Paşa, Lord Curzon'un şahsına özel bir muhtıra vererek, tarihi, siyasi, ırki ve iktisadi birçok sebep ve delile dayanarak, Musul'un Türkiye'de kesin olarak kalmasını istemişti.¹²⁰ Türkiye'nin bu haklı isteği karşısında İngilizlerin uyguladığı politikayı, İngiliz basını bile tenkit ediyor ve “*İngiltere barış istemiyor*” diyordu.¹²¹ Fevzi Çakmak, Musul'un öneminden bahsederek terkine razı olmadığını bildirmiş ve başında bulunduğu Erkan-ı Harbiye'nin mütalaasını Lozan'daki Türk Heyeti'ne göndermişti.¹²² Kürt sorunu Lozan'da başka bir isimle yer almıştı. İngiltere'nin

¹¹⁷ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK, Ankara, 1991, s. 216.

¹¹⁸ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 449-450.

¹¹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C.I, Kitap. II, YKY, İstanbul, 1993, s. 152-153.

¹²⁰ *TBMM GCZ*, İnikad:166, C.3, s. 1172. (1.1.1338/ 1923)

¹²¹ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, TTK, Ankara, 2006, s. 116.

¹²² Rıza Nur, Joseph C. Grew, *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası 1922-1923*, Örgün, İstanbul, 2003, s. 121.

hedefleri açısından Kürk sorunu sadece bir vasıta olup esas amaç Musul'du. Musul sebebiyle Lozan'da şiddetli tartışmalar yapılıyordu.

Lozan Konferansı'nda Lord Curzon, TBMM üyesi mebuslarını, Kürtleri temsil etmiyor diye cehaletle suçlamıştı. Mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiklerini gündeme getirmiş, temsil haklarının olmadığını söylemişti. Bu suçlamalara karşı Yusuf Ziya Bey (Bitlis mebusu) TBMM'nin 25 Ocak 1923 tarihli oturumunda cevap vermişti. Yusuf Ziya Bey'in "Lozan'daki delegelerimiz bu suçlamalara gereği gibi cevap vermemişler" demesi manidardır.¹²³ Yusuf Ziya Bey, "Biz Kürdistan'ın hakiki temsilcileriyiz, tayinle değil seçimle geldik. Kürtler hiçbir tazyik altında olmayarak bu seçimlere katıldılar. Eğer Kürtler ayrılık gütseydiler bu seçimlere katılmazlardı. İngilizler altınlarıyla çalıştıkları halde Kürtler bu seçimlere katıldılar. Türk kardeşleriyle gayeleri aynıydı".¹²⁴ Yusuf Ziya Bey'in bu sözleri 23 Ocak 1923'de Lord Curzon'un konferansta yaptığı konuşmaya iyi bir cevap olmuştu. Lord Curzon, Lozan'da "Kürtler, Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli olarak açıklamaktadırlar. Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım" diyerek seçimlerin şaibeli olduğunu göstermek istiyordu.¹²⁵ Yusuf Ziya Bey devamla, "Musul'u istiyoruz ve alacağız. Avrupa hakkımızı teslim etmede yavaş davranmamalıdır. Gerekirse petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak yine o Kürtlerdir"¹²⁶ diyerek Lozan'da Musul konusunda İngiliz siyasetine direnmiştir.

Lozan Konferansı devam ederken Mustafa Kemal Paşa da Kürt meselesi ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamıştı: "Kürt meselesi; Türklerin menfaatine olarak da katıyyen mevzuu bahs olamaz. Çünkü bizim milli hudutlarımız dâhilinde mevcut Kürt anasır o surette tavattun etmiştir ki pek mahdut yerlerde hali kesafettir. Fakat kesafetlerini kayp ede ede ve Türk anasırının içine gire gire öyle bir hudut hâsil olmuştur ki Kürtlük namına bir hudut çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Türkiye halkı mevzubahs olurken, onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele ihdas etmeleri daima varittir. Şimdi TBMM, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin sahib-i salahiyet vekillerinden mürekkeptir ve iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatını tevhit etmiştir. Ayrı bir hudut

¹²³ TBMM, ZC, C. 26, s. 505.

¹²⁴ TBMM, ZC, C. 26, s. 505-506.

¹²⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, C.I/ I, s. 360.

¹²⁶ TBMM, ZC, C. 26, s. 506.

çizmeye kalkışmak doğru olmaz” demişti.¹²⁷ Mardin mebusları adına Necip imzasıyla verilen bir taktirde, Lozan Konferansı’nda özellikle Türklerle Kürtlerin yekvücut olduklarının duyurulması istenmişti. Van mebusu Hakkı Ungan Bey de Lozan’da Kürtlerin Türklerden ayırt edilemeyeceğinin savunulmasını istemişti.¹²⁸ Lord Curzon, İsmet Paşa’nın güçlü argümanlarına sahip olduğu Musul meselesini, konferans gündeminden çıkartmak için, Musul konusunda tarafsız bir organın hakemliğine bırakılması için ısrarcı olmuş ve teklifinin Türk temsilci heyeti tarafından kabul edilmesini istemişti. Türk heyeti bir sonraki oturumda bu teklife cevap vereceğini bildirmişti.¹²⁹ Bu durum Lord Curzon için diplomatik bir zaferden başka bir şey değildi. Lozan Konferansı’nda Kürtlerin Türklerden ayrılması mümkün olmazken gözü petrolde olan İngilizler, Musul’u Türk hâkimiyetinden ayırmayı başarmışlardır.¹³⁰

İngiliz hükümeti bir yandan, İsmet Paşa’ya nazire edercesine, Türkiye’nin kendi toprakları içindekileri hoşnut tutmaktan aciz olduğunu söyleyip duruyordu. Bu arada İngiliz hükümeti, 6 Ağustos 1924’de Milletler Cemiyeti’ne müracaat ederek ilk birleşiminde Musul meselesinin ele alınmasını istemişti. Lozan dönemindeki şartlarda büyük oranda değişmeler meydana gelmişti. İngilizler daha önce Musul’un demografik yapısıyla ilgili Lozan’da verilen rakamların inanılmaz olduğunu ileri süreceklerdi. İsmet Paşa Lozan’da bütün Musul Vilayetinde 410 790 Türk ve Kürde karşı, 31 bin Müslüman Arap nüfus olduğunu, şehirde nüfusun beşte dördünün Türk ve Kürt, kalan beşte bir nüfusun ise Araplar ve diğer Müslüman olmayanlar olarak açıklamıştı.¹³¹ İngilizlere göre Musul’daki Araplar, bölgenin Türklere verilmesine karşıydılar. Ayrıca Yezidiler, Museviler ve Nesturiler de Türk hâkimiyetinde kalmak

¹²⁷ Oya Girit, *a.g.t.*, s. 86. Lozan’da Lord Curzon, TBMM’nin Kürt milletvekilleri hakkında İsmet Paşa’yı sorgulayıcı bir tavır almış, bu milletvekillerinin nasıl seçildiklerini, kaç seçmenin onlardan yana oy verdiğini, bu temsilcilerin nereden geldiğini sormuştu. Ayrıca Musul vilayetinin Ankara’da Kürt temsilcisi olmadığını iddia etmişti. İsmet Paşa, Musul meselesinin plebisitle çözülmesi gerektiğini savunurken, Lord Curzon buna karşı çıkmış ve esas meselenin Türk topraklarıyla Irak Arap ülkesinin sınır çizgisinin nereden geçeceği olduğunu söylemiştir. Lord Curzon daha da ileri giderek, Kürtlerin ve Arapların çoğunun okuma yazma bilmediğini, hayatlarında seçim sandığı görmediklerini, onları kaldırıp birbirlerinin başına atabileceklerini böyle olursa güvenliğin nasıl sağlanacağını iddia etmiştir. Bkz. Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, C.I/ I, s. 371-372.

¹²⁸ İsmail Göldaş, *a.g.e.*, s. 25.

¹²⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, C.I/ I, s. 364.

¹³⁰ Kürtler çoğunluk itibarıyla Osmanlı idaresini istedikleri için ayrılıkçı Kürt liderlerinden Şerif Paşa “Kürtler Türklerden ayrılamaz” demek zorunda kalmıştır. Bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1922.

¹³¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, C.I/ I, s. 345.

istemiyorlardı.¹³² Türkiye, Musul halklarının eğilimlerini tespit etmek için plebisit yapılmasına işaret etmiş ve bu amaçla kurulacak bir karma komisyonu destekleyeceğini ifade etmişti. Türkiye, 23 Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti'ne diplomatik müzakerelerin başlaması için müracaat ettiğinde İngiliz uçakları birçok kere hava saldırıları düzenlemişler ve Hakkâri'de Nesturileri isyana teşvik etmişlerdi. Bu arada Türkiye laiklik ilkesinin müjdecisi olarak Hilafeti kaldırmış, bu da Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynamıştı. Aynı zamanda Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasına büyük bir darbe vurmuştu.¹³³ Bu siyasi kararın zamanlamasının isabeti tartışmalı olmakla birlikte Türkiye, Musul meselesinde İngiltere'ye karşı kullanabileceği en önemli silahını gidip kendi eliyle teslim etmişti.

Ömer Kürkçüoğlu, "*Türkiye'nin, İngiltere'ye karşı İslam etkeninden yararlanmaya devam etmesi gerekmez miydi?*" demektedir.¹³⁴ Nitekim Şeyh Said isyanı dolayısıyla ortaya çıkan istikrar ve iç tehdit algılamaları nedeniyle Musul meselesinde İngiltere ile anlaşmaya varmak zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Hâlbuki Türkiye, Musul'u Irak'a bırakan 16 Aralık 1925 tarihli Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmemişti. Hatta İngiliz istihbaratına göre Mustafa Kemal Paşa'nın savaşmayı göze aldığı anlaşılıyordu. Musul üzerine askeri bir hareketin hazırlığı içindeyken Şeyh Said isyanı çıkmıştı. Bu isyan herhangi bir sebepten çıkıvermiş değildi. Senelerden beri düşünülmüş ve tertip edilmiş bir olaydı. İngiltere, Şeyh Said isyanını yakından takip ediyordu. Ne var ki Musul meselesinin çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada bu isyanın meydana gelmesi, İngiltere'nin eline önemli bir koz vermiş, Türkiye'de Kürtlerle barış içinde yaşanmadığı gibi bir intiba oluşmuştu. Türkiye hemen harekete geçmiş, Kürtlere otonomi verilmesiyle ilgili olarak yeni düzenlemeler için karar alınmıştı. Bu şekilde Kürtlerin Musul konusunda destek olacakları taahhüdü alınmıştı. Fakat Şeyh Said isyanının patlak vermesinden dolayı Kürtlere verilecek bazı imtiyazlarla ilgili konunun, TBMM'ye getirilmesine fırsat olmamıştı.¹³⁵ Türkiye'nin Musul konusunda yalnızlığı, İngiltere'nin her konuda sözü geçer bir ülke olması ve değişik yerlerde Kürt isyanlarıyla karşılaşması, Türkiye'yi İngiltere ile uzlaşmaya iten etkenler olmuştu. Sonuçta Türkiye tavrını yumuşatarak, 5 Haziran 1926'da Musul meselesini çözen Ankara Antlaşması'nı imzalamıştı.

¹³² Öke, *Musul - Kürdistan Sorunu*, s. 250.

¹³³ Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, s. 221.

¹³⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1978, s. 306.

¹³⁵ Öke, *Musul - Kürdistan Sorunu*, s. 280.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin sona ermesi kaybettiği Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuna bağlı olmakla beraber bu yapıyı oluşturan unsurların birlikten ayrılmasına bağlıydı. Osmanlı birliği Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman unsurlardan oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin büyük birlik yapısı Arapların bu birlikten ayrılmak zorunda bırakılmalarıyla sona ermişti. Kürtlerin I. Dünya Savaşı yıllarında taşkınlık yapan Ermenilere ve doğu sınırında Ruslara karşı gösterdiği başarılar ve Osmanlı hükümeti ile uyum içinde bulunmaları işgal devletlerinin beklemediği gelişmelerdi. Bundan dolayı İstanbul'daki İngiliz işgal komiserliği, Türkleri zayıflatmak için mutlaka Kürtleri Türklerden dikkatli ve temkinli bir şekilde koparmanın şart olduğuna dikkat çekmişti. Hatta İngiltere bölgedeki ajanlarının dahi bu hassasiyeti tam olarak anlamadıklarını tespit etmişti. Kürtler hem I. Dünya Savaşı yıllarında hem de Millî Mücadele döneminde her türlü tahrik ve teşviklere rağmen ayrılıkçılık siyasetine yakın durmamışlardı. Bundan dolayı İngilizler, değişik yöntemlerle Millî Mücadele döneminde Kürtlerden intikam alıcı bir davranış içine girmişlerdi. Kürtleri suçlayıcı başka bir davranış içine daha girmişlerdi. 1915 Sevk ve iskân sırasında Ermenilerin Kürtler tarafından ganimet için katlettiklerini ve Osmanlı hükümetinin emrini yerine getirmekle itham etmişlerdi. Bu iddialarını Anadolu'yu gezmekte olan çok sayıda misyonerin ifadelerine dayandırmışlardı. Bazı Kürt yazarlar da bu iddiaları kabulle, Kürtlerin bir araç olarak kullanıldığını, ancak bu katliamların organize edilmeleriyle hiçbir alakalarının olmadığını ifade etmişlerdir.¹³⁶ Nitekim Türkiye'deki Alman misyonu başkanı Liman von Sanders, 1921'de Berlin'de Talat Paşa'nın yargılandığı mahkemede verdiği ifade de savaş döneminde, jandarmalar tarafından Ermenilere karşı yapılan kötü muamelelerden bahsetmiş, tehcirin olabilecek en kötü ellere emanet edildiğini söylemiştir.¹³⁷ Jandarma birliklerinin yapısına işaretle dolaylı olarak Kürtleri hedef göstermişti. Bir Alman yetkilisinin İngiliz misyonerleri gibi düşünmesi de anlamlıdır.

İngilizler, Millî Mücadele sürecinde Türkleri azami derecede zayıflatmak politikası takip ederek bir Türk-Kürt çatışması için de çaba göstermişlerdi. Fakat Kürtler bu oyunun bir parçası olmamışlardı. Çünkü İngilizlerin esas amacı Büyük Ermenistan'ı kurmaktı. İngiliz politikasının görülmesiyle birlikte Kürtler, Türklerin yanında yer almışlardı. Hatta Kürtler Ağrı bölgesinde Ermenilere karşı ayaklanmışlardı. Bu durum karşısında Amiral Calthorpe, Lord Curzon'a gönderdiği notta, "*Biz şimdi çok garip bir durumdayız, uzak bölgelere*

¹³⁶ Guenter Lewy, *a.g.e.*, s. 350-351.

¹³⁷ Guenter Lewy, *a.g.e.*, s. 352.

ve bu kuvvetlere karşı bir şey yapamayız. Büyük Ermenistan söylentileri Kürtleri, Türklerin yanına itiyor ” diyordu. Amerikalıların da Ermenilere destekleri tamdı. Amerika, Trabzon ve Erzurum’u içine alan bir Ermenistan’ı himaye edecekti. Ayrıca ABD Başkanı Wilson, Türk, Kürt ve sair Müslümanların Ermenileri korumalarını, aksi halde çok kötü şartlarda barış şartlarının, Türk hükümetine dayatılacağını söylüyordu.¹³⁸ İngilizler Kürt sorununa Mezopotamya bakımından önem veriyorlardı. Bu sebeple Ermenistan ve Kürdistan’ın sınırları kesin olarak belli değildi.

İngilizler bir yandan da Hint Müslümanlarının Osmanlı ile olan kardeşlik eğilimlerini etkisizleştirmek için çeşitli yollar arıyorlardı. Fakat Hint Müslümanlarının Türkiye’ye karşı olan sempaticileri çok büyüktü. Türklerle Hint Müslümanlarının dostluğu pratikte çok kıymetli idi. Bu sebeple Abdülhak Hamit Bey, “*Korkuluk olmasaydı Hindistan, Ermenistan olurdu Kürdistan’ demişti*”.¹³⁹ Anadolu’da millî bir devletin kurulabilmesi elbette Kürtlerin tavrına bağlıydı. Bundan dolayı İngilizler, Kürtleri kendi emelleri için kullanmak istediler. Mondros Mütarekesi’nden sonra bağımsız bir Kürdistan vaadinde bulundular. İstanbul ve Güneydoğu Anadolu’da kurdukları cemiyetlerle Kürtleri örgütlemek istediler. Fakat Kürtler İngilizlerin oyunlarına alet olmadılar. Ziya Gökalp’in şu sözü çok etkili olmuştu. “*Önde varsa bir İngiliz, gitme sakın, fena bu iz*”. İngilizlerin amacı petrol bölgesi olan ve bütünüyle ele geçirdikleri Irak’ın Osmanlı ülkesiyle olan sınırını güvence altına almak için bir tampon bölge oluşturmaktı. Bunda başarılı olamayan İngilizler, Lozan’da diğer batılı devletlerin desteği ile Kürtleri azınlık statüsüne alma girişiminde de başarılı olamamışlardı. Eğer Kürtlere azınlık statüsü verilseydi, bugün Türkiye Kürt meselesinde dünya kamuoyuna karşı bu kadar güçlü olamazdı. Lozan’da Kürtler, aynı türdeş statüsünde tutulmuşlardı. Her şeye rağmen Türk-Kürt işbirliğiyle Millî Mücadele kazanılmış Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bununla beraber Musul kaybedilmiş, Kürtler kaybedilmemiştir.

¹³⁸ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 188.

¹³⁹ Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti*, (Haz. Orhan Sakin), Ekim, İstanbul, 2011, s. 37.

KAYNAKLAR

A- ARŞİV BELGELERİ

1. BOA

BOA. DH. EUM. AYŞ, 28/65.

BOA. DH. MKT, 2718/36.

BOA. DH. ŞFR, 628/34.

BOA. DH. ŞFR, 632/103.

BOA. MV, 216/39.

BOA. MV, 217/80.

2. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922–1923)*, TTK, Ankara, 1990.

Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C.1. Ankara, 1953.

Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Vesika:130, sayı:6; Vesika no: 233, sayı:10.

TBMM ZC, C. 26.

TBMM GCZ, C.1 ve C.3. (1920,1923)

3. GAZETELER

İkdam, 6 Mayıs 1921.

İrade-i Milliye, 5 Kanun-i Evvel 1920.

İrade-i Milliye, 21 Eylül 1919.

Tevhid-i Efkâr, 17 Teşrin-i Sani 1921.

Tevhid-i Efkâr, 3 Kanun-i Evvel 1919.

Tevhid-i Efkâr, 6 Eylül 1922.

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- AKYOL, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- ARSAN, Nimet, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, y. y., t. y.,
- BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türk Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978.
- GİRİT, Oya, *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- GÖLDAŞ, İsmail, *Lozan "Biz Türkler ve Kürtler"*, Avesta, İstanbul, 2000.
- GUENTER, Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Timaş, İstanbul, 2011.
- Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti*, (Haz. Orhan Sakin), Ekim, İstanbul, 2011.
- HANIOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1982.
- HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, YKY, İstanbul, 2002.
- HİLAV, Selahattin, "Düşünce Tarihi", *Türkiye Tarihi*, (Yay., yön. Sina Akşin), C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
- JAESCHKE, Gootthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara, 1991.
- KARA, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KURUBAŞ, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel, Ankara, 2004.

- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, *Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1978.
- LAZAREV, M. S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, (Çev. Mehmet Demir), Özge, Ankara, 1989.
- MANGO, Andrew, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
- MENEK, Abdülkadir, *Kürt Meselesi ve Said Nursi*, Nesil, İstanbul, 2012.
- MESUT, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1919-58*, Doz, İstanbul, 1992.
- MUTLUÇAĞ, Hayri, "Sivas Kongresi'nin Tutanak ve Kararları VI", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (BTDD) Sayı: 67-68, 1973.
- RIZA NUR, Grew, Joseph C., *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası 1922-1923*, Örgün, İstanbul, 2003.
- OLCAY, Osman, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK, Ankara, 1991.
- ÖKE, Mim Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1988.
- ÖKE, Mim Kemal, *Musul - Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZDEMİR, Bülent, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, Yeditepe, İstanbul, 2008.
- SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, (Çev. Burak Özsöz), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- SEKBAN, Mehmet Ş., *Kürt Meselesi*, Ankara, 1979.
- SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, TTK, Ankara, 2006.
- SONYEL, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara, 1995.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK, Ankara, 2003.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ocak / Eylül 1921*, C.III, TTK, Ankara, 1979.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, MEB, İstanbul, 1991.

Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1975.

TOYNBEE, Arnold J., *Türkiye -Bir Milletten Yeniden Doğuşu-* (Türkçesi: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara, 1992.

ULUBELEN, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet, İstanbul, 2006.

URSAVAŞ, Ali Saip, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.

ZEYREK, Suat, "The Role of Kurds in the Struggle for the Foundation of Turkish Republic", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C: 2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013.